

ARNOLD TOYNBINING "G'ARB SIVILIZATSIYASI" KONSEPSIYASINING MAZMUN MOHIYATI

Sh.Po'latov

O'zMu magisrti

<https://www.doi.org/10.5281/zenodo.7839582>

ARTICLE INFO

Received: 08th April 2023

Accepted: 17th April 2023

Online: 18th April 2023

KEY WORDS

ABSTRACT

Arnold Toynbi (1889-1975) XX asr falsafasining yirik vakillaridan biridir. 33 yoshida Toynbi Buyuk Britaniya ichki ishlar vazirligi maxkamasida katta lavozimda ishlaydi. U shu paytda tarixiy jarayonni tadqiq qilish dasturini tuzadi va "Tarix davrlari" nomli 12 jilddan iborat asosiy asarini yozadi. Bu asar madaniyat va sivilizasiyaning shakllanishi, gullashi va inqirozga yuz tutishiga bag'ishlanadi. Toynbi dunyoviy tarixni harakatga keltiruvchi kuchni, sivilizasiini tug'diruvchi va halokatga olib keluvchi imkoniyatlarni ochib berishni o'z oldiga maqsad qilib qo'yadi. XX asrning boshlarida esa sivilizasiyalar ham yuk bulib ketuvchi xususiyatga egaligi aniq bo'lib qolgan edi. Jumladan, birinchi jahon urushi, kimyoviy qurollarning qo'llanilishi, suv osti va samo urushlari, Xirosima va Osvensim hodisalari fikrimizning dalili bo'la oladi. Shunday davrda madaniyatning tug'ilishi, rivoji va halokati dolzarb masalaga aylanadi. Toynbi o'z tadqiqotini tarixiy jarayonning predmet chegarasini (hamma uchun tushunarli tilda) aniqlab olishdan boshlaydi. U Angliyaning tarixiy yulini o'rganadi va shunday xulosaga keladi-ki, bunday birlik milliy davlat bo'la olmasligini tasdiqlaydi. Chunki, Angliyaning tarixi boshqa mamlakatlar tarixi bilan minglab sotsiomadaniy rishtalar orkali chambarchas uzviy bog'lanib ketgan edi, uni bu munosabatlardan uzib olib, xolis o'rganish bajarib bo'lmaydigan vazifaga aylanadi. Shuning uchun ham tahlil sifatida tarixchi yuqoriroq birlikni olishi zarur. Vaxolanki, bu elementlar strukturasi to'liq namoyon etai. Bunday mohiyatni Toynbi sivilizasiya deb ataydi, yanada aniqroq qilib aytganda "G'arb xristianlik sivilizasiyasi" yoki "G'arb sivilizasiyasi" iboralari bilan ham ifodalaydi. Lekin bir narsa oynadek ravshanki, Farb sivilizasiyasi Dunyo tarixida yagona emas edi. Dunyo tarixini o'rganib Toynbi shunday xulosaga keladi, mavjud bulgan sivilizasiyalar miqdori uncha katta ham emas. U 21 sivilizasiyani sanab o'tadi (qotib turgan sivilizasiyalar esa 37 tani tashkil otadi), aynan shuni Toynbi dunyo tarixini tashkil etuvchi strukturaviy element sifatida oladi, uni metodologiyasining asosi qilib belgilaydi. Bu metodologik yo'l Toynbining mahalliy sivilizatsiyalar nazariyasini shakllantirdi. Toynbi dunyo tarixini tug'ilishdan to o'lingacha bir xil bosqichlardan o'tuvchi va "yagona tarix daraxti" ning shoxlarini tashkil etuvchi shartli ravishda ajratilgan sivilizatsiyalar tizimi deb hisobladi. Sivilizatsiya, Toynbining fikricha, ikkita asosiy mezon bilan tavsiflangan yopiq jamiyatdir[1]:

din va uni tashkil etish shakli; hududiy belgi, ma'lum bir jamiyat dastlab paydo bo'lgan joydan uzoqlik darajasi[2]. Toynbi 21 tsivilizatsiyani aniqlaydi[1]:

1. misrlik,
2. andean,
3. qadimgi xitoylar,
4. Minoan,
5. Shumer,
6. Mayya,
7. suriyalik,
8. hind,
9. xet,
10. ellin,
11. g'arbiy,
12. Uzoq Sharq (Koreya va Yaponiyada),
13. Pravoslav nasroniy (asosiy) (Vizantiya va Bolqonda),
14. Rossiyadagi pravoslav nasroniy,
15. Uzoq Sharq (asosiy),
16. Eron,
17. Arab,
18. Hindu,
19. meksikalik,
20. Yukatan,
21. Bobillik.

Tsivilizatsiyalar taraqqiyoti nazariyasi o'z davrining global muammolariga javob shaklida tsivilizatsiyalarning paydo bo'lishi va rivojlanishi g'oyasiga asoslanadi. Tsivilizatsiyaning tug'ilishi va rivojlanishi mexanizmi tabiiy va ijtimoiy muhit doimiy ravishda odamlarga qo'yadigan muammolarga javob berish bilan bog'liq (qattiq iqlim, tez-tez sodir bo'ladigan zilzilalar yoki toshqinlar, urushlar, madaniy kengayish va boshqalar). Ijodiy ozchilik muammoni hal qilish orqali muammoga muvaffaqiyatli javob berishi kerak. Toynbi 21 tsivilizatsiyani ajratib ko'rsatadi (garchi o'z tasnifining keyingi rivojlanishida bu raqamni 37 yoki 39 tsivilizatsiyaga yetkazgan bo'lsa-da, ulardan 13 tasini "mustaqil", qolganlarini esa "sho'ba korxonalar" yoki ikkinchi darajali deb belgilaydi [3]), 20-asrda atigi 10 tsivilizatsiya saqlanib qolgan va ulardan 8 tasi G'arb madaniyatiga singib ketish xavfi ostida. Har bir tsivilizatsiyaning o'ziga xosligiga qaramay, ularning rivojlanishining yagona mantiqi - ma'naviyat va din taraqqiyoti mavjud.

Olimlar tsivilizatsiyalarni baholash mezonlarini ilgari surdilar: vaqt va makonda barqarorlik, qiyin vaziyatlarda va boshqa xalqlar bilan o'zaro munosabatlar. U tsivilizatsiya ma'nosini tarixning o'xshash birliklari (monadalar) o'xshash rivojlanish bosqichlarini bosib o'tishida ko'rdi. Muvaffaqiyatli rivojlanayotgan tsivilizatsiyalar paydo bo'lish, o'sish, parchalanish va yemirilish bosqichlaridan o'tadi. Sivilizatsiya taraqqiyoti tsivilizatsiyaning ijodiy ozligining tabiiy dunyo va inson muhiti muammolariga javob topa olishi bilan belgilanadi. Toynbi quyidagi turdagi qiyinchiliklarni qayd etadi: og'ir iqlim muammosi (Misr, Shumer, Xitoy, Mayya, And sivilizatsiyalari), yangi erlar muammosi (Minoy sivilizatsiyasi), qo'shni jamiyatlarning to'satdan zarbalari (El tsivilizatsiyasi), doimiy tashqi bosim (rus pravoslav, g'arbiy tsivilizatsiya) va huquqbuzarlik muammosi, jamiyat hayotiy muhim narsani yo'qotib, o'z kuchini yo'qotishning o'rnini bosadigan xususiyatlarni rivojlantirishga yo'naltiradi[4]. Har bir tsivilizatsiya o'zining "ijodiy ozchilik" tomonidan o'ziga xos tabiat, ijtimoiy qarama-qarshiliklar va, xususan, boshqa tsivilizatsiyalar tomonidan qo'yilgan chaqiriqlarga javob beradi. Ijodiy ozchilik vujudga kelish va yuksalish bosqichlarida atrof-muhit muammolariga javob topadi, uning nufuzi oshadi, sivilizatsiya yuksaladi. Buzilish va tanazzul bosqichlarida ijodiy ozchilik atrof-muhit muammolariga javob topish qobiliyatini yo'qotadi va jamiyatdan yuqori turadigan va endi hokimiyat kuchi bilan emas, balki qurol kuchi bilan boshqaradigan elitaga aylanadi. Sivilizatsiya aholisining aksariyati ichki

proletariatga aylanadi. Hukmron elita umuminsoniy davlatni, ichki proletariat Umumjahon cherkovini, tashqi proletariat mobil harbiy otryadlarni yaratadi[5].

Toynbi tarixiy tuzilmalarining markazida ellin sivilizatsiyasi tushunchasi yotadi[6]. Olim ijtimoiy-iqtisodiy formatsiya kategoriyasini tubdan rad etdi[6].

References:

1. Тоунби А.Ј. Постижение истории. То'plam. / Per. ingliz tilidan. E. D. Jarkova, M., Rolf, 2001. - 640 p., ISBN 5-7836-0413-5, I jild Kirish. Sivilizatsiyalarni qiyosiy o'rganish, ma'lum turdagi jamiyatlarning dastlabki tasnifi, p. 82-85.
2. Феномен цивилизации в философском наследии А. Тойнби. 2015-йил 23-сентябрда asl nusxadan arxivlangan. disserCat
3. Kagarlitskiy B. Yu. Imperiyalardan imperializm gacha. Davlat va burjua sivilizatsiyasining vujudga kelishi. - M.: tahrir. davlat uyi Universitet - Oliy iqtisodiyot maktabi, 2010. - B.27.
4. Тоунби А. Ј. Постижение истории. То'plam. / Per. ingliz tilidan. E. D. Jarkova, M., Rolf, 2001. - 640 p., ISBN 5-7836-0413-5, II jild. Sivilizatsiyalarning genezisi. Qo'ng'iroq va javob.
5. Тоунби А.Ј. Постижение истории. То'plam. / Per. ingliz tilidan. E. D. Jarkova, M., Rolf, 2001. - 640 p., ISBN 5-7836-0413-5, V jild. Sivilizatsiyalarning qulashi. 346-369-betlar.
6. Эллинская цивилизация в научном творчестве Арнольда Тойнби. Архивировано 23 сентября 2015 года. disserCat